

Gülbeniz Babayeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

“Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin Cənubi Azərbaycanda yaranan satira ənənələrinin formalaşmasına təsiri

Annotasiya. Məqalədə “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının nəşrə başladığı dövrdən Cənubi Azərbaycanda, İranda hökm sürən şahlıq rejiminə, mütləqiyyətə, zülm və istibdada qarşı mübarizə aparılan bir mətbuat orqanı olması diqqət mərkəzində saxlanılır. Əsas məqsədi Azərbaycan xalqını və onun vətəndaşlarını azad, xoşbəxt görmək, sərbəst yaşamaq hüququndan məhrum edilmiş insanlara nicat yolu göstərməkdən ibarət olan “Molla Nəsrəddin” jurnalı öz mütərəqqi ideyalarını cənublu həmvətənləri arasında yaymış və onları qanlı rejimə qarşı mübarizəyə səsləmişdi. Buna görə də İranın hakim dairələri jurnalın İranda yayılmasının qarşısını alır və sərəhdən keçməsinə ciddi maneələr yaradırdılar. Ancaq buna baxmayaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalı İranda və Cənubi Azərbaycanda geniş yayılmış və orada satirik mətbuatın yaranmasına təkan vermişdir. 1906-cı il, dekabrın 6-da Əliqulu Səfərovun redaktorluğu ilə nəşrə başlayan “Azərbaycan” jurnalı “Molla Nəsrəddin” ənənələrini uğurla davam etdirmişdir. İran şahlıq rejimində hökm sürən özbaşnalıq, yoxsul təbəqənin hakim qüvvələr tərəfindən istismarı, şah istibdadının sonsuz həddə çatması kimi neqativ halların “Azərbaycan” jurnalında yer alması onu mövzu, ideya və janr rəngarəngliyi cəhətdən “Molla Nəsrəddin”ə çox yaxınlaşdırırdı. Buna görə də onu Cənubi Azərbaycanın “Molla Nəsrəddin”i adlandırdılar. İranda məşrutə hərəkatının genişləndiyi bir dövrdə Tehranda “Sure-İsrafil”, Rəştə “Nəsimə-şimal”, “Amuziqar” kimi mətbuat orqanlarına da “Molla Nəsrəddin” jurnalının güclü təsiri olmuşdur.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Cənubi Azərbaycan, satirik mətbuat, “Azərbaycan” jurnalı, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 18.11.2021; qəbul edilib – 27.11.2021

Impact of “Molla Nasraddin” literary school on the formation of satire traditions emerging in South Azerbaijan

Gulbaniz Babayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Abstract. The article focuses on the fact that the satirical magazine “Molla Nasraddin” has been a media organ struggling against the monarchy, dictatorship, oppression and tyranny in South Azerbaijan and Iran from the time the magazine started to be published. The main goal of the magazine “Molla Nasraddin”, is to see the people of Azerbaijan and its citizens free, happy and to lead the way to people deprived of the right to live freely, spread its progressive ideas among their southern compatriots and called on them to struggle against the bloody regime. Therefore, the Iranian authorities prevented spreading the magazine in Iran and created obstacles for it to cross the line. However, the magazine “Molla Nasraddin” was widely distributed in Iran and South

Azərbaycan, and stimulated to the emergence of satirical press there. The “Azerbaijan” magazine, that began to be published on December 6, 1906 under the editorship of Aligul Safarov, successfully continued the “Molla Nasrəddin” tradition. The negative cases such as the arbitrariness of the Iranian monarchy, the abuse of the poor by the authorities, and the endlessness of the Shah's tyranny was reflected in the “Azerbaijan” magazine and this factor made it very closer to “Molla Nasrəddin” in terms of theme, idea and genre diversity. That is why he was called “Molla Nasrəddin” of South Azerbaijan. At a time when the constitutional movement was expanding in Iran, “Molla Nasrəddin” magazine had a strong influence on such media organs as “Sure-Israfil” in Tehran, “Nasime-Shimal” in Rasht, and “Amuzigar”.

Keywords: “Molla Nasrəddin” magazine, South Azerbaijan, satirical press, “Azerbaijan” magazine, Jalil Mammadguluzade, Mirza Alakber Sabir

Article history: received – 18.11.2021; accepted – 27.11.2021

Giriş / Introduction

“Molla Nəsrəddin” jurnalı beynəlxalq aləmdə hökm sürən zülm və istibdad, mütləqiyyətə, despotizmə, irticaya qarşı yönəldilmiş demokratik ruhlu bir satirik orqandır. Dünyada gedən qanlı savaşlar, imperialist qüvvələrin işğalçılıq siyasəti, yoxsulluq girdabında inləyən məzlum insanların acınacaqlı taleyini öz yaradıcılıq kredoşunun prioritet mövzusunə çevirən “Molla Nəsrəddin” jurnalında Şərq xalqlarının taleyi özünəməxsus yer tuturdu. Jurnal nəşrə başladığı dövrdən İranda, Cənubi Azərbaycanda yaşayan həmvətənlərinin taleyini, ağır sosial durumunu, ictimai-siyasi burulğanların mənəşəsində bölgünməsinə münəzəm olaraq öz səhifələrində əks etdirməklə gerçək reallıqları dünya ictimaiyyətinə çatdırırdı. Əsas məram və məqsədi xalqları, o cümlədən Azərbaycan məmləkətini və onun elmdən, təhsildən, azad və sərbəst yaşamaq hüququndan məhrum edilmiş insanlarına nicat yolunu göstərməkdən ibarət olan “Molla Nəsrəddin” jurnalı mütərəqqi ideyalarını cənublu həmvətənləri arasında yaymaq və onları şah-

lıq istibdadının boyunduruğundan xilas etmək məqsədilə bu satirik orqanı çətinliklə də olsa, o taya çatdırmağa nail olurdu. Doğrudur, qanlı rejimin irticacı qüvvələri jurnalın İran sərhədini keçməsinə hər vaxtlə mane olmağa çalışırdılar. Lakin İranda yaşayan mütərəqqi ziyalılar mövcud hakimiyyətdən jurnalın sərbəst şəkildə onlara çatdırılmasını israrla tələb edirdilər. Tehran parlamentinə ünvanlanan çoxsaylı teleqramlara baxmayaraq, İranın hakim dairələri hər vaxtlə jurnalın ölkəyə gətirilməsinin qarşısını alırdılar. Lakin xalqın qəzəb və nifrətinin, üsyankarlığının qarşısında tab gətirməyən mütləqiyyət üsulidarəsi xalqa güzəştə getməli oldu. S.Ə.Kəsrəvi Təbrizi “Tarixi-məsruteyi İran” adlı əsərində göstərir ki, Azərbaycan fədailəri “Molla Nəsrəddin”in Təbrizdə buraxılmamasına qarşı ciddi etiraz etmişlər. Elə bu səbəbdən də Təbriz əncüməni Tehrana, məclisə teleqraf göndərərək jurnalın qadağan edilməsi haqda əmrin geri götürülməsinə nail oldu” [11, s.194-196].

Əsas hissə / Main Part

“Molla Nəsrəddin” jurnalının İran, Cənubi Azərbaycan satirik mətbuatının inkişafına, təkamülünə təsirini həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. V.B.Klyaxtorina, A.T.Tahir-canov, C.Xəndan, Ə.Mirəhmədov, M.Əlizadə, Ə.İ.Şəmidə, X.M.Hacıyeva, N.Axundov, İ.Həbibbəyli və başqa tədqiqatçıların araşdırmala-

rında “Molla Nəsrəddin”in Şərq aləmində, o cümlədən İranda satirik mətbuatın təşəkkülündə oynadığı roldan bəhs olunmuşdur.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının İran satirik mətbuatına təsiri müəyyən amillərlə bağlıdır. XX əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr fonunda xalq azadlıq hərəkatının ge-

nişlənməsi, demokratik düşüncəli, azad fikirlil insanların elmə, mədəniyyətə, maarifçiliyin inkişafına yüksək dəyər verməsi və bu istiqamətə ardıcıl mübarizə aparması hərəkatın təsir dairəsini genişləndirmişdir. “Molla Nəsrəddin” Azərbaycan hüdudlarında məhdudlaşmayıb, İranda və Cənubi Azərbaycanda ziyalılar, mütərəqqi görüşlü insanları bir məslək ətrafında birləşdirmiş və satirik mətbuatın təşəkkülünə və formalaşmasına güclü təkan vermişdir. M.F.Axundov, M.Ə.Talıbov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi kimi yazıçı və şairlərin dərc etdikləri əsərlər də Cənubi Azərbaycanda azadlıq ideyalarının güclənməsinə, xalqın şüurunda yeni demokratik düşüncələrin formalaşmasına şərait yaratmışdır. “Besuye-Ayəndə” qəzeti yazır: “İranda məsrutə hərəkatının ilk aylarında “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi İranın gözüaçıq adamlarının arasında özünə mövqə qazandı. Bu məcmuə özünün cazəbedici və təlimverici karikaturaları ilə tezliklə kütlələrə nüfuz etməyi bacardı. Azərbaycandan qiymətli şairi Mirzə Ələkbər Sabir Şirvaninin şeirləri hər şeydən artıq diqqəti cəlb edirdi” [5].

M.Ə.Sabir yaradıcılığının məşhur İran şairləri N.Dehxuda, S.Ə.Gilani, Ə.Lahuti, Q.Kamal və Ə.Yuşifin ədəbi fəaliyyətinə güclü təsiri olmuşdur. M.Ə.Sabirin “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” şeirinə S.Ə.Gilaninin “On dörd nəfər kişinin bir məclisdə söhbəti”, Sabirin “Ey dadi-bidə, Ərdəbil” şeirinə S.Ə.Gilaninin qəzvinli bir tacir oğlunun “Moskvadan atasına yazdığı məktubu”, Sabirin “Sual-cavab” şeirinə S.Ə.Gilaninin “Şallaq” satirası, Sabirin “Əhval-pürsənlik və yaxud qonuşma” şeirinə S.Ə.Gilaninin “Sual-cavab və təkfir” adlı parodiya və bənəzmələri İranda və Cənubi Azərbaycanda satirik mətbuatın formalaşmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının və molla-nəsrəddinçilərin güclü təsirini aydın şəkildə göstərir.

Cənubi Azərbaycanda satirik milli mətbuatın yaranmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının müstəsna rolu olmuşdur. 1906-1911-ci illər mərhələsində Cənubi Azərbaycanda nəşr edilən “Əncümən” (Təbriz, 1907), “Fəryad” (Urmiya, 1907), “Nəleyi-millət” (Təbriz, 1908), “Mücahid” (Təbriz, 1908), “Siratül müstəqim” (Təbriz, 1908), “Müsavat” (Təbriz, 1908), “İstiqlal” (Təbriz, 1909), “Büqəlamun” (Təbriz, 1909),

“Mühakimət” (Təbriz, 1909), “İttifaqi-Karigaran” (Təbriz, 1910), “Səadət” (Təbriz, 1911), “Nəcat” (Xoy, 1911) və s. qəzet və jurnallar satirik, yumoristik olmasalar da, “Molla Nəsrəddin”də geniş şəkildə əksini tapan mübarizə üsullarından yaradıcılıqla bəhrələnilir, zəngin təcrübə qazanırdılar. Məhz bu təcrübənin sayəsində 1906-cı il dekabrın 6-da, “Molla Nəsrəddin”in nəşrindən bir neçə ay sonra yazıçı və jurnalist Əliqulu Səfərov Təbrizdə “Azərbaycan” satira jurnalının nəşrinə müvəffəq oldu. O, bu sahədə müəyyən təcrübəyə malik idi, çünki əvvəlcə “Səbnamə” (1892), “Ehtiyac” (1898), “Üqbal” (1898) adlı üç qəzetin nəşri və redaktoru olmuşdur. Bu mətbuat orqanlarında satira üstünlük təşkil etmişdir. Xüsusilə, “Ehtiyac” qəzetində ictimai ifşa üslubunun kəskin xarakter alması Təbriz hakimi Əmir Nizamin qəzəbinə səbəb olmuş və 7-ci sayından sonra qəzetin nəşrini dayandırmışdır. Mövcud rejimdə hökm sürən özbaşnalıq, yoxsul təbəqənin hakim qüvvələr tərəfindən istismar, şah istibdadının sonsuz həddə çatması kimi neqativ halların “Azərbaycan” jurnalında yer alması onu mövzu, ideya və janr rəngarəngliyi cəhətdən “Molla Nəsrəddin”ə çox yaxınlaşdırır. Buna görə də onu Cənubi Azərbaycanın “Molla Nəsrəddin”i adlandırdılar. Jurnalın tərtibatından başlamış forma, struktur və məzmun orijinallığına qədər “Molla Nəsrəddin” ənənələrinin “Azərbaycan” jurnalındakı təzahürü açıq-aydın görünürdü. Elə jurnalın ilk sayında Şmerlinqin “Molla Nəsrəddin”də yaratdığı Molla Nəsrəddin obrazı və onun yanında təsvir edilmiş “Hacı Baba”nın karikaturası “Azərbaycan” jurnalının simvolu kimi əksini tapmışdır. “Hacı Baba” öz ustası “Molla əminin” qarşısında onu dinləməyə hazır şagird kimi dayanmışdır” [9, s.317]. Bununla belə, ayrılıqda “Molla Nəsrəddin” jurnalının əsas obrazı “Molla əmi”, “Ay Molla” xitabı ilə müraciət olunan müdrik Molla Nəsrəddin obrazı olduğu kimi, “Azərbaycan” jurnalında da bu missiyanın daşıyıcısı “Hacı Baba”dır. Təsədüfi deyildir ki, Cəlil Məmmədquluzadə Molla Nəsrəddinin, Əliqulu Səfərov isə Hacı Babanın prototipi kimi simvollaşdırılmışdır. Əliqulu Səfərovun “Azərbaycan” jurnalında yer alan şair, fel-yeton və başqa janrlı əsərləri də “Hacı Baba” imzası ilə dərc edilir.

Şərq xalqlarının ictimai, sosial, mənəvi problemlərini hərtərəfli əks etdirdiyinə, onların problemləri ilə yazıb yaratdığına görə "Molla Nəsrəddin" jurnalı İran, Türkiyə, Orta Asiya və başqa ölkələrdə geniş yayılmış və onun satirik ruhu neçə-neçə mətbuat orqanının yaranmasına stimül vermişdir. Jurnalda yer almış kəskin satirik poeziya və nəsr nümunələri ilə yanaşı, rəngarəng illüstrasiya, satirik qrafika və milli kolofonlarla az savadlı insanlar tərəfindən asanlıqla qavranılırdı. Şimali Azərbaycanda çar Rusiyasının, Cənubi Azərbaycanda isə şah quruluşunun despot zülmü altında əzilən eyni bir xalqın düşüncüyü çətin situasiya onları mənəvi birliyə, istibdad qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Jurnaldakı çağırış ruhu İranın hakim dairələrini qorxuya salmış, Rza xanın əmri ilə digər ədəbi nümunələrlə bərabər, "Molla Nəsrəddin" jurnalının sayıları da yandırılaraq məhv edilmişdir. Ədəbiyyatşünas Məhəmmədliyi Abbasi "Molla Nəsrəddin" və İran" adlı məqaləsində məcmuənin Şərq xalqlarının, o cümlədən İran xalqının azadlıq uğrunda mübarizəsində müstəsna rol oynadığını göstərərək bildirir ki, bu dövrdə irticacı qüvvələrlə demokratik düşüncəli insanlar arasında kəskin qarşıdurmalar mövcud idi. Vətəninə pulu satan İran şahı Məhəmmədəli xalqın taleyini Qərb istismarçılarının ixtiyarına vermişdir. Belə bir ziddiyyətlərin mövcud olduğu məmləkətdə "Molla Nəsrəddin" İran xalqını qəflətdən oyandırır irticaya qarşı inqilabi mübarizəyə səsləməkdə müstəsna rol oynamışdır. M. Abbasi yazır: "... Xalqımız "Molla Nəsrəddin" məcmuəsinə sevə-sevə oxuyub, əldən-ələ gözdürür və onu kitabxanalarda, evlərdə hiifz edir" [12].

Əliqulu Səfərovun "Azərbaycan" jurnalının ilk sayındakı "Xitab-bəqələm və müqəddimə" adlı baş məqaləsi C. Məmmədquluzadənin "Sizi deyib gəlmişəm..." xitabı ilə başlanan proqram xarakterli yazısını xatırladır. Nəzm və nəsr əvəzlənməsi ilə yer alan bu məqalədə Mirzə Cəlilin satirik üslubunun təsiri görünür. Ə. Səfərov "Ey qələm, ey nuri-zülmət suzi-mən, Ey qələm, ey sübih-ruz əfruzi mən" beyti ilə başlanan 14 misralıq şeirində yenə də özünün xalqa ünvanlanacaq məqsəd və məramını nəsr ilə başa çatdırır. Azərbaycan və fars dillərinə yaxından bələd olan nəşir jurnalının ilk saylarında yer alan

şeyrləri Azərbaycan, nəsr parçalarını isə fars dilində dərc edirdi. Lakin getdikcə jurnalın o biri saylarında Azərbaycan dilində yazılan nümunələrə daha çox rast gəlinir. Ə. Səfərovun jurnalın ilk sayında çap etdirdiyi "Ey-vətəni-mehraban" şeiri öz həmvətənlərinə ünvanlanmış maraqlı bir əsərdir. Müəllifin "Molla Nəsrəddin"ə cavab" satirasında M. Ə. Sabir şeyrləri üçün xarakterik olan forma-struktur özəlliyi, ideya və məzmun orijinallığı və nəsihətəməz ruh hakimdir:

*Ey Molla əmi, nəhaq yerə cindara sataşma,
Dindara dolaşma.*

*Bu hiyləgərə, sahirli qəddara sataşma,
Məkkara dolaşma...*

*... İş çoxdu təriqətdə əya arifi-kamil,
Tərk eylə xatani bu xətakara sataşma,
Rimdara dolaşma*

Şahlıq rejiminin sərt cəza tədbirlərindən yayınmaq üçün "Azərbaycan" jurnalının yazarları "Molla Nəsrəddin"də olduqunu kimi, əsərlərini gizli imzalarla dərc etdirirdilər. Lakin araşdırmalar göstərmişdir ki, Ə. Səfərovla yanaşı, dövrün tanınmış şairləri Xəzin və Sərraf da jurnalın fəal üzvləri olmuş, öz satiralarında Sabir ənənələrindən ustalıqla bəhrələnmişlər. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının bu tanınmış satirik şairlərinin "Sabirə cavab" başlığı altında molla-nəsrəddinçi şairlə şeirləşməsi "Azərbaycan" jurnalında oxucuların dərin marağına səbəb olurdu. Sabirin "Ölkəmizə şəmənəfer yol tapa bildi, gəldimi?" misralı şeirinə jurnalda parodiya şəklində yazılmış cavab diqqəti cəlb edir:

*Sən belə fikr etmə ki, işlərimiz düzəlmədi,
Arif olan bilir bunu niqtəsi birçə kəlmədi.
Bizlərə bu şəmənəfer doğrusu işə gəlmədi,
Səndəki yoxdu hövsələ dinmə, danışma, səbr elə. [2]*

"Azərbaycan" jurnalının publisistikasında C. Məmmədquluzadə, poeziyasında isə Sabir satiralarında ideya zənginliyi, lakoniklik, satirik eyham, mövzu və əsas fikrin mətnəli mənada, alt qatda gizlənməsi kimi oxşarlıqlar diqqəti cəlb edir. Müqayisələr göstərir ki, "Azərbaycan" jurnalı həm bütövlükdə öz ideya-siyasi xətti, həm də ayrı-ayrı sənətkarların fərdi üslu-

bu baxımından "Molla Nəsrəddin"dən yaradıcılıqla bəhrələnməmişdir.

Cənubi Azərbaycanda məmləkətin yadellilərin – ingilislərin, fransızların tapdığı altında inləməsi, müstəmləkəçilərin əlində aləmə çevrilməsi kimi acınacaqlı səhnələr "Əşəri-vətəniyə" adlı şeirdə yarıqlı bir dillə izhar olunur:

*Aləmdə olub zülm eləmək hər kəsə pişə,
Zülmün ağacı salmış odur hər yerə pişə.
Bu rişəyə lazımdu vuraq ədlilə tışə,
Tainki ədalət gələ izharə vətəndə. [3]*

Şeirdəki "Gah yalvarıq ingilise, gah firəngə, Qoyma bu qədar icz edək əğyarə vətəndə" misraları üsyankar bir şairin yadellilərə və onlara rəvac verən daxili düşmənlərə nifrət və qəzəbinin ifadəsi kimi reallıqları əks etdirir. Cəfər Xəndan yazır: "Cənubi Azərbaycandakı zülmün və ümmüyyətlə, İranda ingilis-amerikan siyasətinin "Molla Nəsrəddin" səhifələrində ifşası ardıcıl bir mübarizənin nəticəsidir. Bu mövzuya həsr edilmiş yazı və şekillərin çoxu bu gün belə öz qiymətini itirməmişdir" [6, s. 821]. Xüsusilə də, cənublu həmvətənlərimizə qarşı bu haqəratli aksiya İranın hakim dairələri tərəfindən həyata keçirilirdi. Bütün bu qeyri-insani münasibətləri görən ziyalılar jurnalda dərc etdikləri felyetonlarda, satirik şeirlərdə, xəbərlərdə, karikaturlarda İranın irticacı siyasətini pisləyir və onu kəskin tənqid atəşinə tuturdular. Xalqın acınacaqlı həyat təzi, yoxsulluq və səfalət içərisində boğularaq məhv edilməsi kimi dəhşətli səhnələr karikaturlarında əsas mövzuya çevrilmişdir. İranın hakim dairələrini ifşa edən bir karikatürədə xalqın nüməyəndələri şir-xurşid nişanlı məmurlara xitabən deyir: "Ay qardaş, bura çox kəsib şəhərdir, burada pul-zad tapılmaz və bir dəndən buğda anbara qoymaq olmaz. Bizi əfv buyurun və əla, dəyənək" [4].

"Azərbaycan" jurnalını "Molla Nəsrəddin"lə birləşdirən əsas səhərlərdən biri də nəsrə başlandıqı dövrdən təkamül yolu keçərək fars dilindən uzaqlaşması, sadə, anlaşılqı ana dilində yazmağa meyil etməsi və az bir müddətdə buna nail olmasındadır.

Ana dili ilə yanaşı, elm və təhsil, doğma dil və məktəb və dərslərlərlin olmaması kimi taleyli problemlər də jurnalın prioritet mövzularından idi. Jurnal bu ciddi məsələləri ön plana çəkarək yazıb oxuculara çatdırır, bununla belə Təbrizdə nəşr edilən "Pərvəriş", "Ədəb", "Qanun", "Əxtər", "Sürəyyə" kimi mətbuat orqanlarını bu istiqamətdə iş aparmadığına görə fəaliyyətsizlikdə ittiham edirdi.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı öz səhifələrində Zeynalabdin Marağayinin "İbrahimbəyin səyahətnaməsi" əsərinə döndə-döndə müraciət etmiş və yüksək qiymət vermişdir. Jurnalda "Səyahətnamə "başlıqlı yazılar məhz bu əsərin təsiri ilə qələmə alınmış və "Mozalan bəyin səyahətnaməsi" silsiləsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə "Həmşəri" felyetonunda yazırdı: "Arızı hoppanın, keçin tarmar vətəninizə və..." İbrahim bəyin "Səyahətnaməsi"ni oxuyun, oxuyun, oxuyun... Və oxuyandan sonra bir qədər fikir edin... Çünki vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdur" [8]. Cəlil Məmmədquluzadə "Mozalan bəyin səyahətnaməsi" əsərində irəli sürülən vətənpərvərlik, milli təəssübkeşlik hisslərinə böyük dəyər vermiş, əsərin 1897-ci il Qahirə nəşrindən müəyyən parçaları seçərək "Molla Nəsrəddin"də dərc etmişdir.

Jurnal İranda hökm sürən özbaşınalığın, hərcmərcliyin, haqsızlığın, ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni geriliyin səbəbkarları olan Müzəffərəddin şah, Məhəmmədəli şah, Əhməd şah, Rza Pəhləvi, kimi despotları tənqid hədəfinə çevirmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin "Həmşəri" felyetonunun əsas tənqid obyektinə Müzəffərəddin şah və onun yaratdığı qanlı rejimdir.

Mollanəsrəddinçi satirik poeziyanın banisi Mirzə Ələkbər Sabirin jurnalda dərc edilən "İstiqlal bizimdir", "İran niyə viran oldu", "Nəçin verməyir", "Satram", "Yetim Məmdəli", "Et-məzdim", "Mir Haşım", "İran özümdür" və başqa satiralarında el gücünə arxalanmağa böyüq önəm verilir, xalqa xəyanət edənlərə satqın damğası ilə ittiham olunur. Şairin məşhur "Səttarxana" şeiri "Molla Nəsrəddin" jurnalı vasitəsilə yayılaraq böyüq şöhrət qazanmış, bu azadlıq mücahidinə həsr edilən əsər səngərlərdəki əsgərlərin dilinin əzbərinə çevrilmişdir. "Sabir əfəndinin asarı bu beş ilin müddətində İran məşrutəsinə bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir" [1, s. 45].

Nəticə / Conclusion

“Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri Cənubi Azərbaycanda Sabir ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı Mirzə Əli Möcüzü satirik tərzdə yazmağa rühəndirilmiş, o, ömrünün sonunadək Sabir məsləkinə və üslubuna sadıq qalmışdır. 1921-ci ildə “Molla Nəsrəddin” Təbrizdə nəşr olunarkən Möcüzün şeirləri “Kabla Haxverdi” və “Təzə şair” kimi gizli imzalarla jurnalda dərc edilmişdir. Şairin satirik şeirləri “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1, 2, 3, 4, 5, 6 və 8-ci saylarında yer almışdır. Həmin satirik əsərlər 4 və 5-ci nömrələrdə “Nisab” və “Hamamlarımız” adı ilə, digər saylarda isə “Ədəbiyyat” başlığı altında dərc olunmuşdur.

1925-ci il dekabrın 12-də İranda hakimiyyət Əhməd şahdan alınmış Rza Pəhləviyə verilmişdir. Dekabrın 15-də andıçmə mərasimi keçirilmiş və Rza xan taxt-taca sahiblənmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı İranda gedən bu siyasi prosesləri diqqətlə izləmiş və öz səhifələrində baş verən hadisələrlə bağlı bir neçə şeir dərc etmişdir. Xüsusilə Cəfər Cabbarlının 1925-ci il noyabrın 7-dən dekabrın 19-dək jurnalda “Sənəq” imzası ilə çap etdirdiyi “Şahnamə”, yaxud “Qacnamə”, “Allahu-ələm”, “Olacaq-olmayacaq?”, “Olacaq!”, “Məqsəd nədir?”, “Parisdən Tehrana”, “Tehrandan Parisə” və “Gözün aydın” satiralarında İranda ictimai-siyasi vəziyyət, xalq etirazlarının bütün şəhlik rejimini titrətməsi, böyük təlatüm və partlayışlara yol açması və çətin situasiya ilə üzləşən xanədanın çı-

xış yolları axtarması bu satiraların əsas mövzusunə çevrilmişdir.

İran, Təbriz ziyahları və onların yaratdığı bir çox mətbuat orqanlarının inqilabi mübarizənin önündə getməsi milli oyanışa və dirçəlişə təkan vermişdir. Bu məqama diqqət çəkən S.Ə.Gilani yazır: “Əgər molla (“Molla Nəsrəddin” jurnalı nəzərdə tutulur – G.B.) Təbrizə və oradan Gilana səfər etsə görəcəkdir ki, Təbrizin zəkali və qeyri camaatı, Gilan və İsfahan əhalisi oyanıb, onlar daha zülmə dözməyəcəklər” [10]. “Molla Nəsrəddin” jurnalının İran hakim dairələri tərəfindən təqiblərə məruz qalmasına baxmayaraq, 1921-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadə jurnalın səkkiz sayını Təbrizdə nəşr etdirmişdir. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Bütövlükdə “Molla Nəsrəddin”in Təbriz dövrü materialları İranda və Cənubi Azərbaycanda geniş yayılmış, mənəvi dirçəlişə və ictimai tələqqiyə ciddi təkan vermişdir. C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivində mühafizə olunan “Təbriz şəhərinin abunə dəftəri”ndə 252 nəfərin, “Ətraf abunəçilərin dəftəri”ndə isə 204 abunəçi haqqında zəruri məlumatlar qeyd edilmişdir. Bəlli olmuşdur ki, 1921-ci ildə “Molla Nəsrəddin” daha çox Təbriz şəhərində yayılmışdır” [7, s.324]. Ümumiyyətlə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı və onun yaratdığı böyük ədəbi məktəb İranda və Cənubi Azərbaycanda satirik mətbuatın və ədəbiyyatın inkişafında müstəsna rol oynamışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Abbas Səhhət. Müasirləri Sabir haqqında. Bakı, 1962.
2. “Azərbaycan” jurnalı, 1907, №20.
3. “Azərbaycan”, 1906, №3.
4. “Azərbaycan”, 1906, №5.
5. “Besuye-Ayəndə” qəzeti, hicri 1331, 14 murdad.
6. Cəfər Xəndan. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli azadlıq ideyaları (1906-1946-cı illər), doktorluq dissertasiyası. Bakı, 1949, II cild.
7. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan: “Əcəmi”, 2009.
8. “Molla Nəsrəddin”, 1907, №3.
9. Nazim Axundov. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1968.
10. S.Ə.Gilani. “Kitabi-baği-behişt”. Tehran, 1920.

11. S.Ə.Kəsrəvi. Tarixi məşrutəyi İran. Üçüncü çapı. Tehran, hicri 1330.
12. “Vətən yolunda” qəzeti, 1944, №109.

Влияние литературной школы «Молла Насреддин» на формировании возникающих сатирических традиций в Южном Азербайджане

Гюльбеніз Бабаева

Доктор философии по филологии
Институт литературы им. Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.
E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Резюме. Статья посвящена теме борьбы журнала «Молла Насреддин» против шахского режима, деспотизма, феодального строя, угнетения народных масс в Южном Азербайджане и в Иране. Основная цель «Молла Насреддин» заключалась в идее достижения свободы, благополучия, счастья азербайджанского народа и его граждан, направление на борьбу людей с угнетенными правами на свободное существование. Журнал «Молла Насреддин» призывая южных азербайджанцев достиг успеха внедрении своих высоких идей среди них и в борьбе против кровавого режима. Исходя из этого иранское правительство препятствовало входу журнала через границу и распространению журнала в Иране. Но несмотря на это журнал «Молла Насреддин» был широко почитаемым и являлся сильным толчком зарождение сатирической прессы в Южном Азербайджане и Иране. Журнал «Азербайджан» издаваемый редактором Аликулу Сафаровым с 6-го декабря 1906-го года успешно преследовал традиции «Молла Насреддин». Изображение в журнале «Азербайджан» таких негативных норм как самоуправа в Иранском шахском режиме, эксплуатация бедного населения со стороны правящих сил, проявление шахского деспотизма через мерных формах, приближал журнал в идеи и жанровом многообразии с «Молла Насреддин»ом. По этой причине его называли южно-азербайджанским «Молла Насреддин»ом. В период распространения конституционной революции, в таких изданиях как в Тегеране «Суре Исафил», в Раште «Насимеи-шимал», «Амузикар» наблюдалось влияние «Молла Насреддин»а.

Утверждено что, журнал «Молла Насреддин» и созданная им литературная школа играла большую роль в развитии сатирической прессы и литературы в Иране и Южном Азербайджане.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», Южный Азербайджан, сатирическая пресса, журнал «Азербайджан», Джалил Мамедгулузаде, Мирза Алекбер Сабир